

Tasavvuf Felsefesinde Eleştirel ve Analitik Düşünme

*Selen Gül Aydın

*Faculty of Humanities and Social Sciences, Department of Philosophy Ankara Yıldırım Beyazıt University, Turkey

Özet

Bu çalışma, makro-insan olan evreni, mikrokozmos olan insandan anlamak için bir fırsattır. “İslâmî tasavvuf, kalb bilgisini Kuran’dan çıkaran bir felsefedir.” Bu nedenle “akıl/akıl kalptedir”. Tasavvufun teorik yönü olan ilim felsefesinin, pratik yönü olan aşk felsefesine ev sahipliği yapması, Tasavvuf/Tasavvuf felsefesinin manifestosudur. Aşk felsefesini öğrenmek bizi gönül felsefesine götürür. Felsefe, tüm zarafetiyle, tasavvufu, oymacının ahşabı işlemesi gibi işler. Tasavvuf/tasavvuf felsefesi, sanatını icra ederken dahi hayret mertebesine ulaşabilmektedir. Tasavvufa gönül verirse istediği diyara konabilir. Eleştirel ve analitik düşünecek bir filozofa ihtiyacımız olduğu gibi, Tasavvuf/Tasavvuf felsefesinde ilerleme kaydedecek bir lidere ihtiyacımız var. Önerimiz, sûfilere ve filozofları öne çıkarmak, kucaklamak ve diyaloglar kurmaktır. Tasavvuf/Tasavvuf felsefesinde, geçmişe dayalı olarak eleştirel ve analitik düşünerek ve geleceğe umutla bakarak anı yaşamaya çalışmalıdır. Bunu yaparken de yöntem olarak Tasavvuf Felsefesinde Eleştirel ve Analitik Düşünme/tasavvuf, hitabet felsefesi yerine sükût felsefesi ile sekiz milyara açıklanabilir.

Anahtar Kelimeler: Felsefe, Tasavvuf/Tasavvuf, Eleştirel ve Analitik Düşünme, Akıl/Nous, Kalp

Tasavvuf Felsefesinde Eleştirel ve Analitik Düşünme

Abstract

This study is an opportunity to understand the universe, which is macro-human, from human, which is the microcosm. “Islamic tasawwuf is a philosophy that extracts the knowledge of the heart from the Qur’an.” Therefore, “the mind/nous is in the heart”. The hosting of the philosophy of knowledge, which is the theoretical aspect of Sufism, to the philosophy of love, which is the practical aspect, is the manifesto of the philosophy of Sufism/Tasawwuf. Learning the philosophy of love leads us to the philosophy of the heart. Philosophy, with all its elegance, works mysticism in the same way that the engraver works the wood. The philosophy of Sufism/Tasawwuf can even reach the level of astonishment while performing its art. If she sets her heart with Sufism, she can be put in any land she wants. Just as we need a philosopher to think critically and analytically, we need a leader to make progress in philosophy of Sufism/Tasawwuf. Our proposal is to make the Sufis and philosophers stand out, embrace and establish dialogues. In the philosophy of Sufism/Tasawwuf, one should try to live in the moment by thinking critically and analytically, and hoping for the future, based on the past. While doing this, as a method, Critical and Analytical Thinking in Philosophy of Sufism/tasawwuf can be explained to eight billion by means of the philosophy of silence instead of the philosophy of oratory.

Keywords: Philosophy, Sufism/Tasawwuf, Critical and Analytical Thinking, Mind/Nous, Heart

1. Giriş

Günümüzde Tasavvuf Felsefesi ve kritik- analitik düşünmenin birbirinden tamamen farklı iki alanı temsil ettiğine dair bir algı mevcuttur. Sanılanın tam aksine tasavvuf felsefesi ve kritik- analitik düşünme birbirine karşıt tezler değildir. Tasavvuf felsefesi ve kritik- analitik düşünme birbiri ile alakalı ve irtibatlıdır. Bu çalışmanın maksadı; tasavvuf felsefesine, kritik ve analitik bir bakış açısı ile tasavvuf felsefesinde kritik ve analitik düşünme konusunda farkındalık ve bilinç geliştirmektir. Bu çalışmada, tasavvuf felsefesi ve kritik- analitik düşünme kavramları şu manalarda kullanılmıştır: Tasavvuf felsefesi; tasavvufu bilinçli ve farkında olarak üst düzey bir entelektüel seviye ile hem nazari hem de ameli bir yaşam tarzı halinde olma tarzıdır. Kritik ve analitik düşünme ise, düşünceyi tahlil ederek eleştirel bir paradigma sunan akıl yetisidir. Tasavvuf Felsefesinde Kritik ve Analitik Düşünme birçok kavramı içerisinde barındığından mütevellit her bir alan müteaddit bölümler de incelenmiştir: Birinci bölüm olan tasavvuf felsefesi bölümünde tasavvuf ve felsefe alanları tanıtılarak tasavvuf felsefesi analiz ve kritik edilmiştir. İkinci bölümde analitik düşünme ve kritik düşünme ayrı ayrı bilgilendirilerek kritik ve analitik düşünme üzerine bir çalışma sunulmuştur. Bu çalışmanın asıl kısmını oluşturan üçüncü bölümde ise Kur-an'ı Kerim'de Kritik ve Analitik Düşünme, İslam Tarihi'nde Kritik ve Analitik Düşünme takdim edilmiştir. Son başlık ise bütün ana başlıkların ve alt başlıkların sentezi niteliğinde olup Tasavvuf Felsefesinde Kritik ve Analitik Düşünme hakkında kanaat ileri sürülmüştür.

Tasavvuf felsefesine ve kritik analitik düşünme alanlarına yeni bir ufuk açacak olan bu çalışma, tasavvuf felsefesinden hareketle kritik ve analitik düşünmeyi umarak tasavvuf felsefesinde kritik ve analitik düşünme gayretinde olmayı hedefleyen bireyler için kılavuz niteliğindedir. Tasavvuf felsefesi ve kritik- analitik düşünme gibi böylesine değerli iki alanın birbiriyle irtibatlandırılarak tasavvuf felsefesinde kritik ve analitik düşünme gibi üst bir değer bilinci gerektirilecek bir sentez oluşturmuştur. Bu çalışmanın da bahsedilen alanlara dair iade-i itibar ile literatüre katkı sağlayacağı umulmaktadır.

2. Tasavvuf Felsefesi

İlk bölümümüz olan 'Tasavvuf Felsefesinde' felsefe tanımından başlayacak olursak ilk önce felsefenin kelime kökenine gitmemiz gerekir. Felsefe 'philosophia' olan hikmet sevgisi anlamına gelmektedir. Hikmet ise kuşatılmayacak ve tüketilemeyecek bir kavram olduğu için Karl Jaspers'ın ifadesiyle '*felsefe sürekli yolda olma*' halidir. Tanımlardan bir diğeri; Felsefe, '*bir şeyi derinlemesine düşünmek, yorumlarını iyice araştırmaktır*'.¹ Dolayısıyla her şeyin de bir felsefesi vardır. Felsefe tek boyutlu bir meşgale değildir bilginin yanı sıra tutum yönü de olan bir meşguliyettir. Türk filozoflarından Necati Öner'in bir sempozyumda söylediği üzere: "Umulur ki felsefi bilgi felsefi tutumu da beraberinde getirsin fakat bu bir zorunluluk değildir."² Çünkü felsefe gibi bu kadar önemli bir uğraş sadece teoride kalarak ziyan edilmemelidir. Felsefi bilginin ve tutumun başlaması için Immanuel Kantın 'Aydınlanma nedir?' makalesinde geçtiği üzere 'Sapere Aude' yani aklımızı kullanma cesareti göstermemiz gerekir. Peki akli kullanma cesareti yani felsefe kiminle başlamıştır ve kiminle son bulacaktır? Kanaatimce; Felsefeyi ilk insan yani Hz. Adem'e kadar götürmemiz mümkündür. Felsefenin sonu ise Aşkın Varlığın akıl varlığını vereceği

¹Coşan, Mahmud Esad, Doğru Düşünmeyi Öğrenmeli, http://mecmerkezi.org/makale/1_76/makale.aspx, 08.03.2019.

² Öner, Necati, Felsefe Şurası "Düşünce Geleneğimiz ve Günümüz Bilim Disiplinleri", Ankara, 13 – 15 Kasım 2015.

son insan ile nihayete erecektir. Dolayısıyla Felsefe için kişi, zaman ve mekân mefhumu olmamakla birlikte, felsefe herkese, her zaman dilimine ve her mekâna hitap eder. Dolayısıyla kâinat dili olarak felsefeyi kabul etmek makuldür.

Peki tasavvuf nedir? “İslam dininde varlık birliğini, kamu tanrıçılığı temel düşünce olarak alan, felsefeye bağlı, gizemci bir özel inanış ve anlayıştır.”³ Martin Lings bu konuda şöyle bir benzetme yapar; “Kalp bedene kıyasla ne ise tasavvuf da İslam’a oranla aynı şeydir.”⁴ Velhasıl Nurettin Topçunu tanımını ile toparlayacak olur isek “İslam tasavvufunun en büyük tözü “İslâm tasavvufu, Kur'an'dan kalp ilmini çıkararak bir felsefedir.”⁵ Tanımlar gereği zihnimizde “tasavvuf kalp ile mi yoksa gönülle mi yapılır?” sorusu canlanmış olabilir. Bu sorunun yanıtını bize Ahmet Cevizci ve Ahmet İnam verecektir.” Tasavvufun biri pratik diğeri teorik iki temel yönü vardır. Teorik yönü söz konusu olduğunda, tasavvufun merkezinde Tanrı'nın tek varlık, yegâne gerçeklik olduğunu, evrendeki bütün varlıkların Tanrı'nın görünümüleri olduğunu dile getiren *vahdet-i vücud* öğretisiyle insanın amacının Allah ile bir olmak, beşerî varlığını Tanrı'nın aşkın varlığında eritmek olduğunu fena-fi-Allah öğretisidir. Pratik veçhesi itibariyle de tasavvuf, bir aşk felsefesi olarak tezahür ederken, insanın bu amaç doğrultusunda arınmasını, tevekkül etmesini, tefekkürde bulunmasını vs. temin edecek şekilde birtakım kapılardan geçmesini ve kâmil insan haline gelmesini talep eder.”⁶ Kısaca tasavvufun teorik olan yönü ilim felsefesine tekabül etmektedir. Tasavvufun pratik yönü ise aşk felsefesidir. Tasavvufun teorik yönü olan ilim felsefesi, pratik yönü olan aşk felsefesine intikali olası bir durumdur. Bunlar bir ahenk içerisindedirler. Bu ahengin içerisinde hemhal olmak ilim felsefesini aşk felsefesine mihtar etmekten geçmektedir. Bu mihtarlık tasavvuf felsefesinin manifestosudur. Bu boyut insanı nazariden pratik boyuta sıçratır. Aşk felsefesini meşk etmek ise bizi, Ahmet İnam'ın literatürümüze kazandırdığı ‘gönül felsefesi’ yapmaya götürür. İnce titizlikte bir zikir, ilim felsefesi yapmaya götürürken ince fikirde olmak, gönül felsefesi yapmaya götürür. “Belki de kendini bulma ateşi.”⁷ gönül felsefesinin kapılarını bize bu sayede açacaktır. Burada da karşımıza tasavvuf, mistisizm, theosophy, sufizm kavramları çıkar. Tasavvuf sadece İslam’a has bir anlayıştır. Onu diğerkileri ile karıştırmamak gerekir. Günümüzde Batı literatürü tarandığında tasavvufun “sufizm” yerine direk “tasavvuf” olarak kullanıldığı dahi görülmüştür. Geçmişe gidecek olursak ise bir rivayete göre “İnayet Han’a sormuşlar; ‘Sufizm bir din mi, felsefe mi, yoksa mistisizm midir?’. Yanıtı şöyle olmuş: ‘Her üçü de. Eğer ondan dini öğrenmek istiyorsanız, bir dindir; bilgelik öğrenmek isterseniz, felsefedir; ruhun gelişiminde rehberlik etmesini istediğinizde mistisizm olur. Gerçekte ise üçünün de ötesindedir.’”⁸ der. Diğerk bir rivayete göre ise “Halife Me'mûn rüyasında gördüğü Aristo'ya, “İyi (hüsn) nedir?” diye sorar; Aristo, “Akla göre iyi olandır” der. “Sonra hangisidir?” deyince, “Şeriata göre iyi olandır” cevabını verir. “Daha sonra hangisidir?” sorusunu da, “Halka göre iyi olandır” şeklinde cevaplandırır.”⁹ Dolayısıyla lafzen çeşitlilik söz konusu olabilir. Fakat manen odaklandığımızda kanaatim şu yöndedir: Tasavvufun merkezi gönül iken felsefenin merkezi akıldır. İnsan ise gönül ve akıl ile bir arada yaşamaya muktedir bir varlıktır. Gönülün işlevinde bize tasavvuf eşlik ederken aklın işlevinde felsefe eşlik etmektedir. Böyle olduğu takdirde insan gönülün aklını kullanarak metafizik alemde

³ TDK, http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_content&view=frontpage&Itemid=1, 08.03.2019.

⁴ Lings, Martin, *Tasavvuf Nedir?*, Çeviren : Semih Ceyhan, 1. Baskı, İstanbul: Nefes Yayınları, 2017. S. 185.

⁵ Topçu, Nurettin, *İslam ve İnsan – Mevlana ve Tasavvuf*, 13. Baskı, İstanbul: Dergah Yayınları, 2017. S. 137.

⁶ Cevizci, Ahmet, *Felsefe Sözlüğü*, 4. Baskı, İstanbul: Say Yayınları, 2014. S. 416.

⁷ İnam, Ahmet, *Batı Gönül Cahili*, <http://www.phil.metu.edu.tr/ahmet-inam/roportaj.htm>, 19.05.2019.

⁸ Atasoy, Sibel, “Sufizm, Bir Varoluş Felsefesi”, <http://sibelatasoy.com/sufizmbir-varolus-felsefesi/>, 20.03.2019.

⁹ Türkiye Diyanet Vakfı, *İslam Ansiklopedisi*, Cilt: 12, İstanbul: Güzel Sanatlar Matbaası, 1995. S. 311.

yükselirken aklın gönlünü kullanarak fizik alemini inşa edebilir. “Dua ve ibadetin tefekkür yanı olduğu gibi, tefekkürün de dini bir boyutu olabilir.”¹⁰ “O yüzden tefekkür ve ibadetler iç içe olduğundan tefekkür ederken ibadet, ibadet ederken tefekkür etme imkanına sahip olunur.”¹¹ Ancak bu sayede zikrin fikri, fikrin zikri tahayyül edilebilir. Tüm bunları yaparken tayyarenin iki kanatlı uçuğu gibi fizik ve metafizik alemde seyreden varlık, felsefe ile düşünür ve tefekkür ederse istediği yere uçabilir; tasavvuf ile gönül ederse istediği diyarlara konabilir. Lakin sadece birini seçerse Mevlana'nın Mesnev-i Şerifinde bahsettiği gibi “tek kanatlı kuş” olmaktan öteye geçemeyecektir.¹²

Bizim teklifimiz sufi ile filozofları musafahalaştırıp diyalog kurmalarını sağlamaktır. Bu tahayyülü “ve” bağlacı ile değil de “ile” bağlacı ile bağlanmakta gaye niyetteki samimiyettir. Ancak ve ancak bu şekilde tasavvuftakilerin felsefe yolu açılmış, felsefedekilerin de yolu tasavvuf ile aydınlanmış olacaktır. Bu teklif Nurettin Topçunun; “İslam'ın uyanış çağı, peygamberler devrinin ahlak ve imanı, dünya ilim ve felsefenin ulaşabildiği zirvelerde, tasavvufun bayrağı altında ilan edilecektir.”¹³ tabirinin vuku bulması ile muvaffakiyet kazanacaktır. Muvaffak olabilmek için ise aracımız kritik ve analitik düşünmedir.

3. Kritik ve Analitik Düşünme

Kritik ve analitik düşünmeden önce düşünme üzerine düşünmek gerekir. Düşünme, akıl sahibi düşünen varlığın entelektüel seviyede zihinsel faaliyet gerçekleştirme halidir. Düşünmeden veya düşünmelerden ortaya çıkan ise düşüncelerdir. Düşünme sonucu düşünceler meydana gelir fakat düşünmede düşüncelerden dolayı ortaya çıkar. Yani bunu bir döngüsel hareket olarak düşünebiliriz. Fakat düşünme bireye hasken düşünce bireye veya bireylere has özellik gösterebilir. Düşünme bireyin kendine olan sorularını kendisinin cevaplandırması iken düşünce bu cevapların ikinci bir kişiye aktarımıdır. “Düşünme; kişinin kendi içerisinde bir faaliyet iken, düşünce ise düşünmenin başka bilinçlere ulaşmış halidir.”¹⁴

Düşünmeyi gerçekleştiren ve bir üst entelektüel seviyeye ulaşmak isteyen bireyler, düşünme üzerine düşünerek nasıl daha iyi, güzel ve doğru şekilde düşünebileceklerini sorgulamış ve çeşitli düşünme becerileri ileri sürmüşlerdir. Bu düşünme becerilerinden birkaçı da analitik düşünme, kritik düşünme ve kritik- analitik düşünmedir.¹⁵ Kritik ve Analitik Düşünme olarak sıralansa da öyle düşünüyorum ki ilk önce analitik düşünmeden başlamamız daha uygun olacaktır. Analitik düşünme; kavram ve kelimelerin farkını, ne anlamda kullanıldığını ayırt etme bilincini amaçlar. Dilsel yapının çözümlenmesi bu düşünme sisteminin görevidir. Kısaca analitik düşünme felsefenin ve düşünmenin hermeneutiğidir. Bu alanların varlığı lisan olmadan lisans alınamayacağına da göstergesidir. Analitik düşünmenin formel mantık, kurallar ve mantıksal forma uyması gerekir. Analitik düşünme için gerekli olan bir diğer özellik tümevarım ve tündengelimdir. Bütünü anlamak ve açıklamak için analitik düşünerek maddi analiz ve formel analiz yapılması gerekir. Her

¹⁰ Aydın, Mehmet, Din Felsefesi, 13. Baskı, İzmir 2014, S. 9.

¹¹ Bk. Aydın, Mehmet, Din Felsefesi, 13. Baskı, İzmir 2014, S. 17 – 27.

¹² Bk. Mevlana, Mesnevi, Çev: Can, Şefik, Cilt: 3- 4, 1. Baskı, İstanbul: Ötügen Neşriyat, 1997. S. 134- 135.

¹³ Topçu, Nurettin, İslam ve İnsan – Mevlana ve Tasavvuf, 13. Baskı, İstanbul: Dergah Yayınları, 2017. S. 62.

¹⁴ Mengüşoğlu, Takiyettin, Felsefeye Giriş, İstanbul: Remzi Kitabevi, S. 50-52.

¹⁵ Richard, Paul / Linda, Elder, Kritik Düşünce, Çev. Aslan, A. Esra / Sart, Gamze, 3. Baskı, Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık Eğitim Danışmanlık, 2013. S. XXI.

ne kadar nihai amacımız bütüne vakıf olmak ise de bunu ancak parçadan hareketle gerçekleştirebiliriz. Bütün, parça için gerekli iken parça, bütün için zorunludur. Parça olmaksızın bütün olamaz fakat bütün olmaksızın parça olmaya devam edecektir. Parçanın devam etmesi parçanın tek başına bütünü inşa etmesini mümkün değildir. Parça tek başına veya diğer parçalarla bütün olmaya acizdir. Bunun felsefi tabiri maddi analizidir. Parçanın tam bu noktada felsefi ilişkilere ihtiyacı vardır. Burada da bütünün bütün olmasını sağlayan diğer bileşen formel analiz devreye girer. Bütünün içerisinde parçayı barındırıyor olması ve onun sayesinde oluşuyor olması onu asla değersiz ve ikinci plana atılmış yapmaz. Bütünü inşa eden parça ve felsefi ilişkilerdir fakat en son ortaya çıkan bütündür. Yani işin mutfağı formel ve maddi analiz iken gurmenin tadına bakacağı lezzet bütün tabağıdır. Dolayısıyla detaylara olan bakışımız ve farkındalığımız kuvvetli olursa büyük tabloyu idrak edişimiz mümkün olacaktır. Analitik düşünen birey maddi analiz ile parçaları tek tek gözlemlemeli ve formel analiz ile de parçaların senkronize olarak bütünleşmelerine şahit olmalıdır. Bu bütünleşme parçalarda kalmaz disiplinlere dahi sızar. Beşerî ve toplum bilimlerinin anlama yöntemi, doğa bilimlerinin de açıklama yöntemi onları analitik düşünmede birleştirir. Böylesine farklı metot belirlemiş bu bilimlerin analitik düşünmede birleşmeleri analitik düşünmenin doğasına uygun olarak birleştirici gücünü kanıtlamış olur.¹⁶ Analitik düşünmemizi sağlayan bir diğer beceri, Aristoteles ve Immanuel Kant'ın ileri sürdüğü zihnin kategorileridir. Immanuel Kant ve birçok filozofun analitik düşünceleri sayesinde literatürümüze analitik önermeler kazandırılmıştır. Analitik düşünme, doğalda kalış veya doğala dönüştür. Saf ve katışıksız bir organik düşünme sistemidir. Düşünen canlı olan insan daha sonra dışardaki etkilerden veya kendinden kaynaklı inorganik eklentiler ekleyerek sentetik düşünceyi ortaya çıkarmıştır. Dolayısıyla sentetik düşünme içinde analitik düşünmeyi içerir. Analitik düşünür ise çevresinden veya kendisinden gelen katkıları eleştirel bir bakışla analitik düşünmeye çalışmalıdır. Her şeyde doğalı seçtiğimiz gibi düşüncede de doğalı yani analitik olanı görmemiz bizim sağlıklı düşünmemizi sağlayacaktır. Bu ise ancak eleştirel düşünme ile mümkündür. Ancak ve ancak kritik düşünen insanların kriterleri olur. Kriterleri olanlar kritik düşünenler; kritik düşünenler kriterleri olandır. Bu yetiye sahip olanların bir sınırları, üslupları, ölçütleri, kıstasları vardır. Bu durum onları özel, değerli, marjinal, enteresan ve güzide biri kişilik haline getirir. Kişi kendini bu sayede monotonluktan çıkarıp uyanma hali ruhaniyeti içerisinde hisseder.¹⁷ Dolayısıyla Akıllı düzeltmek için başvuracağımız yegâne kaynak yine akıl olduğunu görüyoruz. Çünkü insan denen akıl varlığının elinde ondan daha kıymetli bir yeti yoktur. Düşünün ki öyle bir şeyden bahsediyoruz ki düzeltmek istediğimiz şey ve düzeltmek için kullandığımız kaynakta aynı olsun. Dolayısıyla akıllı, akıl vasıtasıyla aklediyoruz. Bu akletmenin de bazı akıl kriterleri meydana getirdiğini görüyoruz. Bu kriterlerden bazıları ise Georg Wilhelm Friedrich Hegel 'in diyalektik yöntemi ve Immanuel Kant Fenomen ve Numen kavramlarıdır. Immanuel Kant'ın kavramlarından olan fenomen ve numen de eleştirel düşünme ile pek alakadar kavramlardır. Eleştirel düşünen kimseler fenomen ve numen farkını bilen ve farkında olmakla birlikte hangisi hakkında ne derecede konuşabileceğinin bilincinde olan kişilerdir. Akıl sınırlarını aştığı noktada sözü gerekli mercilere bırakır. Fakat akıl sınırlarını aştığı akıl dışı olduğu anlamına gelmez ve öyle de anlaşılmalıdır.

¹⁶ Richard, Paul / Linda, Elder, Kritik Düşünce, Çev. Aslan, A. Esra / Sart, Gamze, 3. Baskı, Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık Eğitim Danışmanlık, 2013. S. 41- 43.

¹⁷ Bk. Richard, Paul / Linda, Elder, Kritik Düşünce, Çev. Aslan, A. Esra / Sart, Gamze, 3. Baskı, Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık Eğitim Danışmanlık, 2013. S. 91 – 92.

Akıl dışı olması akıl kaideleri olan mantık gibi kurallara uymadığını bize ifade eder. Akıl üstü olması ise aklın aşamadığını ve aklın sınırının dışında kalan kısımda yer aldığı anlamına gelmektedir. Akil olarak aciz olduğunu bilen insan, akıl üstü bir durum karşısında haddini bilir. Bu had bilme ister onu ortadan kaldırsın ister kaldırmasın her halükârda kendisini korur ve kişi bu sayede gerçekliğe bir adım daha yaklaşacaktır.

Bilimler doğrunun peşinde iken felsefe hakikatin peşindedir. Hakikate giden yolda doğrularla bezenmiştir. Buradan da anlaşılacağı üzere kritik ve analitik düşünme bir amaç değil araçtır. Usulsüz vusul olamayacağından, tasavvuf felsefesi vusulümüz iken usulümüz kritik ve analitik düşünmedir. Yani kritik ve analitik düşünmeden tasavvuf felsefesi de mümkün değildir. Ama “Dante’nin İlahi Komedi’de da anlatıldığı gibi, akıl bizi cennetin kapısına götürür, ama cennete sokmaz; bize Allah’ı öğretir, ama sevdiremez.”¹⁸ O yüzden akli, bizi cennete götürmesine müsaade ederken sonra devreye kalbi sokmalı ve cennete sokmasına izin verilmelidir. Aynı şekilde akli bize Allah’ı öğretmesine müsaade ederken sonra kalbin vasıtasıyla Allah’ı sevdirmesine icazet gösterilmelidir. Kanaatimce bu sayede kritik ve analitik düşünme bize entelektüel bir varoluş imkanını sahip olmamızı sağlayabilir. Bu ise mikro kozmos olan insandan makro kozmos olan kâinatı veya makro kozmosdan mikro kozmosu anlamak ve anlamlandırmak için bir fırsattır. Bu fırsat ise tasavvuf felsefesinde kritik ve analitik düşünmenin kapılarını bize aralayacaktır.

4. Tasavvuf Felsefesinde Kritik ve Analitik Düşünme

İlahi dinlere bakılarak Yahudilikte mehafutullahın (Allah korkusu), Hristiyanlıkta muhabbetullahın (Allah sevgisi), İslamiyet’te de marifetullahın (Allahı bilme ve tanıma) ön planda olduğu söylenebilir. Marifetullah ise bize ibadetin ve imanın felsefi boyutunu açar. Namaz, oruç, helal beslenme, sadaka veya zekât gibi infak gerektiren ibadetler, kelime-i şehadet, hac, umre, tesettür gibi daha sayabileceğimiz tüm vazifeleri taklidi veya tahkiki yapmak bizim tercihimize sunulur. Öyle düşünüyorum ki; Kur’an-ı Kerim, kritik ve analitik düşünme, kritik ve analitik konuşma, kritik ve analitik hareket etme, kritik ve analitik beslenme, kritik ve analitik davranma, kritik ve analitik toplumsallaşma, kritik ve analitik giyinme kısaca kritik ve analitik düşünme ve yaşamının kılavuzu niteliğindedir. Tüm bunlar hem kritik ve analitik düşünmeyi hem de yaşamayı gerektirir. Hz. İbrahim (aleyhis selam)’ın tevhid arayışı, Hadislerin tahlil ve tenkidi, Bedir Savaşı, İstişarenin Önemi ve saire tasavvuf felsefesinde kritik ve analitik düşünmenin bize misalleridir. Hz. Muhammed (sav)’in döneminde olduğu gibi öncesinde ve sonrasında da İslam Tarihi kapsamında birçok kritik ve analitik düşünme vakıalarına rastlanır. Örneğin Kelime-i Şehadet bir kritik ve analitik düşünme gerçekleştirilir “‘La ilahe illallah’ cümlesi analiz edilirse, iki bölümden oluşmaktadır. ‘La ilahe illallah’, ilah yoktur. Önce her şey reddedilir, ‘hiçbir ilah yoktur’. Sonra, ‘illallah’ ancak ‘Allah’ vardır. Kabul edilebilir olan tek ‘Allah’tır. Kritik-analitik düşünmenin temel koşulu olan sorgulama, İslam inancının ana unsuru görülmektedir. ‘La ilahe’ ile her şey önce reddedilir, daha sonra ‘illallah’ ile ancak ve sadece ‘Allah vardır’ kabul edilir.”¹⁹ Bir diğer örnek ise Hz. İbrahim (as)’in düşünerek Allah’ı araması ve bulması kritik ve analitik düşünmeye örnek

¹⁸ Haris El – Muhasibi, (Er – Riaye) Nefs Muhasebesinin Temelleri, Çeviren: Şahin Filiz / Hülya Küçük, 5. Baskı, İstanbul: İnsan Yayınları, 2014. S.10.

¹⁹ Şengil, Ahmet Zeki (2007), Kritik Analitik Düşünme, İstanbul: Bilge Matbaası, S. 16.

bir kıssadır. “Kur’an-ı Kerîm’de ayrıntılı biçimde anlatılan (el-En‘âm 6/75-79), Allah’ın sonsuz varlığına ve birliğine dair istidlâllerini de bu mağaradan ayrılışını takip eden günlerde yürütmüştür. Buna göre bir akşam vakti mağaradan çıkarılan İbrahim, babasına gördüğü şeylerin ne olduğunu ve bunların bir yaratıcısının bulunup bulunmadığını sormuş, onların bir rabbi olması gerektiğini düşünmüş; yıldızları, ayı ve güneşi görünce her biri için, “Rabbim budur” demiş; fakat gördükleri kısa süre sonra sönüp gidince, “Ben böyle sönüp batanları sevmem” diyerek bunların hiçbirinin ilâh olamayacağını ifade etmiş; “Hiç şüphesiz ben, bir tevhit ehli olarak yüzümü gökleri ve yeri yaratmış olan Allah’a yönelttim, ben müşriklerden değilim” diyerek bir olan Allah’a dönmüştür.”²⁰ Hz. İbrahim (as) Allah’ı ararken önce aklının ona sunduklarını kritik etmiştir. Eleştirel düşünerek kelime-i şهادetteki gibi gördüklerini elemiş ve tüm ilahları reddetmiştir. Böylece “la ilahe illallah” demiştir. Daha sonra ise “illallah” diyerek Rabbini bulmuştur. Dolayısıyla her insanın Allah’ı bulma imkân ve zemini vardır. Çünkü, Allah bu eleştirel düşünme yetisini insanlara vermiştir. Bu yetiden mahrum olanlar ise zaten Allah’ı bulma mesuliyetinde değillerdir. Her yaratılanın ve kritik-analitik düşünenin, hiç kimsenin olmadığı yerde bile Allah’ı bulmak ve bilmekle sorumlu olması Allah’ın ona kritik ve analitik düşünme yetisini vermesinden kaynaklanır. Bu kıssa ile de kelime-i şهادetin pratiğe intikali gerçekleşmiş olur.

Tasavvufu yaşamak için nasıl tasavvuf kavramına ihtiyaç yok ise felsefe yapmak içinde felsefe kavramına ihtiyaç yoktur. Yani biz onları yaşadığımız için onlar var değillerdir, tam aksine onlar var olduğu için biz onları yaşama imkânı içerisindeyiz. Hatta onları reddedenler bile var oldukları için reddetmektedirler. Ebu Abdurrahman Sülemi Tabakatu’s- Sufiyye kitabında şöyle söyler; “Günümüzde tasavvufun adı var, kendisi yok. Oysa bir zamanlar kendisi vardı, adı yoktu.”²¹ Dolayısıyla aynı durum tasavvuf felsefesinde kritik ve analitik düşünme içinde geçerlidir. Tasavvuf felsefesinde kritik ve analitik düşünmenin varlığının tespiti ve söz konusu olması için illa kavramın bu şekilde geçmesine lüzum yoktur ve böyle bir arayış manasızdır. Zira filozofların ve mutasavvıfların tavsiyelerinde ve literatürlerinde tefekkür etmek, akıl etmek, basiret, fazilet, hikmet, hakikat, düşünmek gibi kavramlar vardır ve bu yetiler övgüyle tavsiye edilmektedirler. Tüm anlatılan vasıflara sahip Tasavvuf felsefesinde kritik ve analitik düşünmenin öncülerinden İmam Gazali, İbn Arabi, Yunus Emre, Mevlâna, Cüneydi Bağdadi, Farabi, Ebul Hasan Ali el-Hucviri İbn Sina, Ebu Hanife, İbnRüşd, Bayezid Bistami, Hallac, Nifferi, Sühreverdi el- Maktul, Haris el- Muhasibi ve daha sayabileceğimiz birçok filozof ve mutasavvıf vardır. Bahsi geçen tüm ilim ve bilim insanların tavsiyelerine uyulmadığı takdirde kişinin akıl ve gönül afetine maruz kalması kaçınılmaz bir gerçektir. Aklın ve gönlün afetlerine her an düşme tehlikesi insanı diri ve uyanık tutar. Bu afetler sonucu insan, gönül olarak belli mertebelerden geçerken akıl olarak da belli mertebelerden geçebilir. Nefsine kritik ve analitik düşünme ile bakabilen birey nefis mertebelerini geçerek en üst mertebeye ulaşabilme kapasitesine sahiptir. “Kuşkusuz nefis muhasebesi, günah işlemeye karşı nefisini korumak üzere akıllı harekete geçirmek, böylece fazlasını ve eksiklerini incelemek suretiyle olur.”²² Sokrates’in ahlak öğretisi de bize gösterir ki aklın ifratı demagoji iken tefriti aptallıktır. İtidal olanı yani vasatı ise hikmettir. İnsan esfeli safilin ile eşrefi mahlukat arasında gidip gelirken ancak bu vasıf ile itidal yolu tutturabilir. Yani kızıl elmamız hikmet ise nazari hikmeti ameli hikmete geçirerek vuslata erişilebilir. Hayatını kritik ve analitik düşünmeye

²⁰ Türkiye Diyanet Vakfı, İslam Ansiklopedisi, Cilt: 21, İstanbul: Güzel Sanatlar Matbaası, 2000. S. 269.

²¹ Sülemi, Ebu Abdurrahman, Tabakatu’s- Sufiyye, Çev. Nureddin Şeribe, Kahire: Mektebetül Hanci 1986, S.459.

²² Haris El – Muhasibi, Akıl ve Kur’ an-ı Anlamak – El- Aql ve Fehmü’l – Qur’an, Çeviren: Veysel Akdoğan, 4. Baskı, İstanbul: İşaret Yayınları, 2018. S. 119.

göre düzenleyen birey yaşamın her mecrasında hadr ve tedvirden ziyade tahkik makamında yaşayarak vuslata erişebilir.

Aklı akıl, kalbi ise kalp düzeltir. Bu düzeltmenin doğruluğunu tespit etmek içinde aklın kalbe, kalbinde akla sağlamasının yaptırılması elzemdir. Aksi takdirde “aklını, akli için aklından sakınmayan kimse helak olur.”²³ Tasavvufun tefekkürü zikir iken felsefenin zikri tefekkürdür. Kalp için tasavvuf gerekirken akıl için ise kritik ve analitik düşünme gereklidir. Bize düşen kalbin akletmesini ve aklın zikretmesini sağlamaktır. Hasta ve hekimin aynı olduğu bir düzlemde kişi de kendisine yöneliyorsa buradan bilginin ve hissin sızması mümkün değildir. En saf ve konsantre, his ve düşünce burada oluşur. His ve düşünceyi uzlaştırıldığında ise doğru, iyi ve güzel ile müşerref olunmuş olunur. Şafii ise “akıl kalptedir.” Diyerek uzlaşmayı doğrular. Bu sayede de akıl ve kalp tevhide varır. Ayette geçtiği üzere; “Hiç yeryüzünde gezip dolaşmadılar mı ki bu sayede düşünen kalpleri yahut (olanları) duyacak kulakları olsun. Gerçek şu ki gözler kör olmaz, fakat (asıl) göğüslerde olan kalpler/basiretler kör olur.”²⁴ ayeti bu tevhide şahitlik eder. Dolayısıyla da Tasavvuf felsefesinde kritik ve analitik düşünülerek kesretten vahdete gidilir. Bu vahdete şahit olanlar olabileceği gibi şahit olamayanlarda olacaktır. “İnanç, iman sürecinde yer alan bir aşama olup, imandan önce gelerek onun esasını oluşturur. İnanç, imanın zihni yönü ve fikri boyutuyla ilgilidir. Eğer inancın kesinliğinde fazla ısrar edilirse o zaman inanç, iman olur. İman: ilgi-şüphedan-inanç-bilgi süzgecinden geçtikten sonra ulaşılan zihni sürecin son aşamasıdır. Aynı zamanda iman, fiile ve teslimiyete dayanmaktadır.”²⁵ Dolayısıyla bilgi, inanç ve iman birbirleri ile bağlantılı ve bilimiz inanç, inancımız iman olmak gibi bir serüvenden geçmektedir. Çünkü İslam Dini açısından bakıldığında kişi, bilmediğinden sorumlu değildir ama bilmekle de mükelleftir. O yüzden bilerek inanmalı, inanarak iman etmelidir. Dolayısıyla her iman eden inanan, her inanan da düşünen ama her düşünen iman eden olamayabilir. Bunun için bir yol göstericiye ihtiyaç vardır. Nasıl kritik ve analitik düşünmek için kritik ve analitik bir düşünüre veya filozofa ihtiyacımız var ise tasavvuf felsefesinde yol kat etmek içinde bir mutasavvıfa, lidere ihtiyacımız vardır. Sufi ve mürşitlerin çoğunda da bu özellik vardır. Zaten kendileri kâmil düşünen ve eyleyen bir insan modelidirler. Dünyevi ve uhrevi yaşantısını kıyaslar, öyle yatırım yaparlar. Böylece maddi ve manevi varoluşlarını inşa ve icra ederler. Onların yaşayışlarından görüyoruz ki maddi ve manevi varoluşta fizik ve metafizik alemde aynı anda yürümeye imkân vardır. Yolumuz tasavvuf felsefesi iken bizi doğrultacak olan ise kritik ve analitik düşünmedir. Peki böyle olduğunda çeşitli imtihanlarla karşılaşılacak mıdır, elbette karşılaşılacaktır. Karşılaşılan imtihanlar vesilesiyle kritik ve analitik düşünür, bu sayede de o imtihanı verme şerefine nail olabilir. İmtihanları karşılayış biçimi, tarzı teorimizi pratiğe geçirmede bir zemin ve imkân verir bizlere. Burada da imtihan bir imkân meselesine dönüşür. Takdir edilir ki, imtihana karşı imdat olarak haykıran ile imtihana imkân olarak bakan karşılaştırıldığında imtiyaz sağlama söz konusu dahi olamaz.

²³ Haris El – Muhasibi, Akıl ve Kur’ an-ı Anlamak – El- Aql ve Fehmü’l – Qur’an, Çeviren: Veysel Akdoğan, 4. Baskı, İstanbul: İşaret Yayınları, 2018. S. 155.

²⁴ Hac Suresi 22/46. Ayet

²⁵ Demirtaş, Mehmet, Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, Cilt: XVII, Sayı: 1, 2013. S. 294.

Sonuç

Tasavvuf felsefesinde, kritik ve analitik düşünme hem nazari hem ameli olarak mevcuttur. Tasavvuf felsefesinin kritik ve analitik düşünmeyi, kritik ve analitik düşünmenin de tasavvuf felsefesini reddetmesi mümkün değildir. Zira tasavvufu bilmek ve yaşayabilmek için felsefeye ihtiyaç vardır. Bunun için ise akla ve aklın bir yetisi olan kritik ve analitik düşünmeye ihtiyaç vardır. Bu reddedildiğinde İslam'dan mükellef olabilmenin bir şartı olan akıl reddedilmiş olunur. Kritik ve analitik düşünen bir insan ise bu yetiyi kullanarak Aşkın Varlığı bulabilir, bu sayede de tasavvuf felsefesi yoluna girebilir.

Tasavvufu bilinçli ve farkında olarak yaşayan bir kişi tasavvuf felsefesinin içerisinde yer alır. Felsefeyi bilinçli ve farkında olarak yaşayan kişi kritik ve analitik düşünme içerisinde yer alır. Felsefesinde Kritik ve Analitik Düşünme bilincin farkındalığıdır. Dolayısıyla; tarih, kritik ve analitik düşünenler için tekerrür etmez. Ancak ve ancak kritik ve analitik düşünenler tarihi inşa ederler. Tasavvuf felsefesinde kişi, kritik ve analitik düşünerek geçmişten hareketle geleceği umarak anda yaşama gayretinde olmalıdır. Bize düşen kendi problemlerimize filozoflarımız ve mutasavvıflarımız ile teşhisimizi koyup ürettiğimiz çare ile tedavimizi uygulamaktır. Bunu da yapabilmeyi yolu tasavvuf felsefesinde kritik ve analitik düşünmekten geçmektedir. Kritik ve analitik düşünme, felsefi bilgi-tutumunu gereği nezaket ve zarafetiyle tasavvuf felsefesini, hakkâkın ahşabı işlediği gibi işler. Bu senaryoda hakkâk ise kişinin kendisidir. Hakkâk sanatını icra ederken eserini hayret makamına dahi ulaştırabilir.

Tasavvuf Felsefesinde 'Kritik ve Analitik Düşünürler'; sekiz milyara felsefe ile açılmalıdır. Bunu ise tasavvuf felsefesini icra ederken kritik ve analitik düşünme ile yapılabilir. Bunu yaparken usul olarak, hitabet felsefesi yerine sükût felsefesi vasıtası ile sekiz milyara Tasavvuf Felsefesinde Kritik ve Analitik Düşünmesi şerh edilebilir.

Kaynakça

Atasoy, Sibel, "Sufizm, Bir Varoluş Felsefesi", <http://sibelatasoy.com/sufizmbir-varolus-felsefesi/>, 20.03.2019.

Aydın, Mehmet, Din Felsefesi, İzmir: İzmir İlahiyat Fakültesi, 2014.

Cevizci, Ahmet, Felsefe Sözlüğü, 4. Baskı, İstanbul: Say Yayınları, 2014.

Coşan, Mahmud Esad, Doğru Düşünmeyi Öğrenmeli, <http://mecmerkezi.org/makale/176/makale.aspx>, 08.03.2019.

Demirtaş, Mehmet, Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, Cilt: XVII, Sayı: 1, 2013.

Haris El – Muhasibi, Akıl ve Kur'an-ı Anlamak – El- Aql ve Fehmü'l – Qur'an, Çeviren: Veysel Akdoğan, 4. Baskı, İstanbul: İşaret Yayınları, 2018.

Haris El – Muhasibi, (Er – Riaye) Nefs Muhasebesinin Temelleri, Çeviren: Şahin Filiz / Hülya Küçük, 5. Baskı, İstanbul: İnsan Yayınları, 2014.

İnam, Ahmet, Batı Gönül Cahili, <http://www.phil.metu.edu.tr/ahmet-inam/roportaj.htm>, 19.05.2019.

Lings, Martin, Tasavvuf Nedir?, Çeviren : Semih Ceyhan, 1. Baskı, İstanbul: Nefes Yayınları, 2017.

Mengüşoğlu, Takiyettin, Felsefeye Giriş, İstanbul: Remzi Kitabevi. 2012.

Mevlana, Mesnevi, Çeviren: Can, Şefik, Cilt: 3- 4, 1. Baskı, İstanbul: Ötüken Neşriyat, 1997.

Öner, Necati, Felsefe Şurası “Düşünce Geleneğimiz ve Günümüz Bilim Disiplinleri”, Ankara,13 – 15 Kasım 2015.

Richard, Paul / Linda, Elder, Kritik Düşünce, Çev. Aslan, A. Esra / Sart, Gamze, 3. Baskı, Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık Eğitim Danışmanlık, 2013.

Sülemi, Ebu Abdurrahman, Tabakatu’s- Sufiyye, Çev. Nureddin Şeribe, Kahire: Mektebetül Hanci 1986.

Şengil, Ahmet Zeki, Kritik Analitik Düşünme, İstanbul: Bilge Matbaası, 2007.

Topçu, Nurettin, İslam ve İnsan – Mevlana ve Tasavvuf, 13. Baskı, İstanbul: Dergah Yayınları, 2017.

TDK, http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_content&view=frontpage&Itemid=1, 08.03.2019.

Türkiye Diyanet Vakfı, İslam Ansiklopedisi, Cilt: 12, İstanbul: Güzel Sanatlar Matbaası, 1995.

Türkiye Diyanet Vakfı, İslam Ansiklopedisi, Cilt: 21, İstanbul: Güzel Sanatlar Matbaası, 2000.